

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 343.123

В. Л. Оргинський

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
директор,
д-р юрид. наук, проф.

НЕСТАНДАРТНІ ЗАСОБИ ОТРИМАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНО ЗНАЧУЩОЇ ІНФОРМАЦІЇ В РАМКАХ ПРОВЕДЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: СЛІДЧИЙ ГІПНОЗ

© Оргинський В. Л., 2015

Досліджено можливість, зміст та умови застосування такого методу отримання криміналістично важливої інформації, як слідчий гіпноз. Автор доходить висновків про можливість, а інколи необхідність застосування слідчого гіпнозу під час розслідування злочинів у межах кримінального провадження.

Ключові слова: слідчий гіпноз, метод гіпнорепродукції, криміналістична гіпнологія, гіпноз, судово-гіпнорепродуктивна експертиза.

В. Л. Ортынский

НЕСТАНДАРТНЫЕ СПОСОБЫ ПОЛУЧЕНИЯ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИ ЗНАЧИМОЙ ИНФОРМАЦИИ В РАМКАХ ПРОВЕДЕНИЯ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ: СЛЕДСТВЕННЫЙ ГИПНОЗ

Исследуются возможности, содержание и условия использования такого метода получения криминалистически важной информации, как следственный гипноз. Автор приходит к выводу о возможности, а иногда необходимости использования в отдельных случаях следственного гипноза в рамках расследования уголовных дел.

Ключевые слова: следственный гипноз, метод гипнорепродукции, криминалистическая гипнология, гипноз, судебно-гипнорепродуктивная экспертиза.

V. L.Ortynskyi

NON-STANDARD METHODS FOR PRODUCING FORENSICALLY RELEVANT INFORMATION AS PART OF THE PRE-TRIAL INVESTIGATION: INVESTIGATIVE HYPNOSIS

The paper investigates the possibility of the content and terms of use of such a method of obtaining forensically important information as “investigative” hypnosis. The author comes to

a conclusion about the possibility and, sometimes, the need in some cases the use of investigative hypnosis in the investigation of criminal cases.

Key words: investigative hypnosis, method gipnoreproduktivnaya, hypnology forensic hypnosis, forensic examination gipnoreproduktivnaya.

Постановка проблеми. Криміналістика як наука постійно та безперервно розвивається, що безпосередньо пов'язано із загальним розвитком суспільства, соціуму, науки та техніки. В суспільстві процес реформування судових та правоохоронних органів позначається на формуванні сучасних теорій криміналістики у вигляді масштабних змін щодо винайдення нових засобів, способів та ідей виявлення, закріплення і використання різноманітних слідів злочину, методики їх розслідування тощо. Є і зворотний зв'язок. Протягом багатьох років вчені-криміналісти вишукують різноманітні шляхи оптимізації процесу розкриття та розслідування злочинів, пропонуючи практиці все нові науково обгрунтовані рекомендації щодо виявлення слідів, розробляючи нові досконаліші прийоми тощо.

Так, криміналістика безперервно збагачується новими даними, цікавими гіпотезами і концепціями в усіх основних галузях її проблематики. Не є винятком і такий напрям, як викриття неправди та здобуття реальної доказової інформації від усіх учасників процесу, які володіють нею. Предметом гострих наукових дискусій в останні десятиліття стало питання про можливість застосовувати в ході розслідування кримінальної справи такий цікавий метод отримання криміналістично значущої інформації, як слідчий гіпноз. Думки з цього приводу настільки суперечливі, що нам здалося цікавим приєднатись до цієї дискусії та дослідити означену проблематику через призму можливості та необхідності застосування такого засобу в межах сучасного кримінального провадження.

Аналіз дослідження проблеми. Дослідженню проблеми допустимості у кримінальному судочинстві та з'ясуванню можливостей, які надають для розслідування результати використання окремих видів нетрадиційних засобів отримання криміналістично значущої інформації, приділяли увагу вчені-криміналісти Р. Белкін, В. Бахін, В. Весельський, А. Кавалеріс, В. Коновалова, Н. Карпов, О. Крючкова, В. Образцов, Є. Мальцев, О. Ларін, О. Лускатов, Т. Лускатова, А. Ратінов, М. Селіванов, В. Стратонов, М. Строгович, В. Тertiшник, В. Шепітько та інші. Проте питання застосування “слідчого” гіпнозу, і в правовому аспекті, і в аспекті процесуальному, ще й досі залишаються дискусійними.

Мета статті – дослідити можливості, переваги та недоліки застосування слідчого гіпнозу як окремого засобу отримання криміналістично значущої інформації та засобу спростування брехні під час проведення досудового слідства.

Виклад основного матеріалу. За загальним розумінням, методом гіпнорепродукції, або репродуктивного “слідчого” гіпнозу, вважається метод посилення ослаблених мисленневих раніше сприйнятих образів, обставин і обстановки злочину та отримання інформації про них [1, с. 35–44; 2, 561–567]. Гіпноз – штучно викликаний психічний стан людини, подібний до сну, в основі якого – явища гальмування перебігу нервових процесів вищих відділів головного мозку [3, с. 98].

Перші спроби застосування гіпнозу для отримання інформації від потерпілих і свідків у кримінальних справах, починаючи з середини XIX ст., простежуються в багатьох державах Європи у Франції, країнах Скандинавії [4, с. 248]. Так, в середині 50-х років XX ст. зарубіжні дослідники звернули увагу на феномен гіпнотичної гіпермнезії і почали вивчати можливості його використання з метою отримання значущої для розкриття злочинів інформації. Внаслідок проведених досліджень у середині 60-х років XX ст. був розроблений метод “слідчого” гіпнозу, що означає застосування методу гіпнорепродукції (репродуктивного гіпнозу) для активізації в пам'яті опитуваних осіб забутих ними важливих обставин кримінальної події [5, с. 12].

З часом цей метод почав інтенсивно застосовуватись і правоохоронними органами Канади, Великобританії, Ізраїлю, Австралії тощо. У слідчій практиці цих держав нерідко траплялись випадки, коли тяжкі та складні для розкриття й розслідування злочини були доведені до логічного завершення тільки і саме завдяки застосуванню гіпнозорепродуктивного методу [6, с. 240].

У закордонній практиці гіпноз застосовувався та набув найбільшого поширення у США. Там він був використаний у низці гучних справ. Допит Альберта Десалво, більш відомого як “Бостонський душитель”, тривав 50 годин. У частині допиту, що проводилась під гіпнозом, Десалво описав вбивство Евелін Корбін, пригадавши подробиці, зокрема стосовно її здоров’я, які вона називала у розмові з ним. Гіпноз дав поштовх і розслідуванню справи Теодора Банді, визнаного винним у вбивстві більш ніж 30 жінок. Свідок Ніта Нері, що бачила вбивцю, проте не встигла його роздивитись, у стані гіпнозу безпомилково вказала на його фото серед багатьох інших. Сем Шепард, обвинувачений у вбивстві власної дружини, пройшовши процедуру допиту в стані гіпнозу, пригадав подробиці ночі вбивства, власне наявність в домі незнайомого чоловіка та його прикмети, та був виправданий [7, с. 3].

Численними дослідженнями встановлено, що гіпноз відіграє значну роль у забезпеченні надійності й точності свідчень очевидців і потерпілих у більшості кримінальних справ. Оскільки здебільшого в слідства є можливість повторної перевірки інформації, одержаної під час гіпнозу, такої, наприклад, як опис зовнішності підозрюваного, номер автомобіля, характеристика транспортного засобу й інші ключові відомості, то під час подальшого розслідування ця інформація або підтверджується, або не враховується. Так, цікавими є результати спеціального експерименту стосовно дослідження ефективності слідчого гіпнозу. Перед групою поліцейських в умовах спонтанності був інсценований злочин. Кожного з них попросили дати індивідуальний письмовий звіт про інцидент, свідком якого він був. Потім у цих самих осіб такі звіти одержали повторно в стані гіпнозу. У результаті виявилось, що другий звіт був значно повнішим і точнішим, ніж перший. Варто лише додати, що безліч випадків застосування слідчого гіпнозу в повсякденній практиці кримінології слугує переконливим підтвердженням цих експериментальних результатів [8, с. 93].

До того ж спеціалісти визначають, що великий обсяг нової важливої для слідства інформації за допомогою методу гіпнозорепродукції можна отримати у тих випадках, коли процеси пригадування ускладнені тривожною мотивацією, що розвивалася на фоні афективних станів (стресова ситуація, ситуація, пов’язана із відчуттям сильного болю, жалю, страху тощо). Високою залишається інформативність вказаного методу і під час відновлення послідовності та змісту подій [9, с. 23].

Однак, незважаючи на низку позитивних моментів, на які вказано вище допустимість гіпнозу як одного зі способів встановлення істини під час розслідування кримінальної справи супроводжувалася науковою дискусією від початку появи думки про застосування гіпнозу для здобуття доказової інформації у ході розслідування кримінальної події. Велика плеяда доволі відомих вчених абсолютно категорично виступають проти застосування гіпнозу в слідчій та правоохоронній практиці.

Так, вітчизняні фахівці В. О. Коновалова та В. Ю. Шепітько переконані, що, правоохоронцям, в принципі, слід заборонити застосування у практичній діяльності прийомів, які передбачають вплив на психіку людини за допомогою екстрасенсорики, гіпнозу тощо [10, с.143].

Доволі відомі вчені-криміналісти А. М. Ларін, А. Р. Ратінов також заперечують можливість застосування методу слідчого гіпнозу з огляду на те, що: по-перше, за такого психічного впливу не дотримуються права людини; по-друге, інформація що отримав гіпнотизер, не є повністю достовірною та надійною; і по-третє, застосування гіпнозу не відповідає вимогам кримінально-процесуального закону. Так, вони, зокрема, вказують: “Повністю підвладна гіпнотизеру людина, яка перебуває у непритомному стані, позбавлена можливості усвідомити дії, що до неї застосовані, вона не може їх відповідно оцінити, припинити їх та оскаржити. Таким чином, з позиції захисту прав людини та громадянина, застосування слідчого гіпнозу абсолютно неприпустиме...” [11, с. 78].

Підтримує їх і не менш відомий вітчизняний криміналіст В. М. Тертишник, який вважає, що отримання інформації за допомогою слідчого гіпнозу в межах кримінального провадження є неприпустимим та відкидає можливість застосування у доказуванні даних, здобутих таким шляхом [12, с. 37].

Проте є і такі дослідники, які толерантніше ставляться до означеної проблеми, та висловлюються за доцільність використання гіпнозу під час допиту, але тільки потерпілих і тільки у випадку, коли вони зазнали психологічної травми. При цьому вчені наводять низку доволі обґрунтованих історичних фактів та реальний досвід сучасної міжнародної практики застосування гіпнозу в межах розслідування кримінальних злочинів [13, с. 127–129].

Є, безумовно, і третя сторона, яка налаштована “радикальніше” і виступає за безумовне сприйняття слідчого гіпнозу як окремого та ефективного методу здобуття криміналістично значущої інформації. Їх більшість, і серед них першим слід назвати апологета цієї проблематики В. А. Образцова. На його думку, мова повинна вестися про можливість використання знань спеціалістів у сфері гіпнозу для виявлення утаємниченої, прихованої інформації про злочинну діяльність, в умовах обґрунтованої підозри щодо особи в таких діях. Причому дослідник зауважує, що об’єктами гіпнотичного впливу можуть бути не тільки потерпілі та свідки, а й в певних випадках підозрювані та обвинувачені. Не менш важливим він вважає і використання гіпнозу під час допиту з метою продуктивної актуалізації спогадів, тобто зниклих, затерлих слідів пам’яті у добропорядних носіїв інформації, що збирає слідчий [14, с. 279].

А. Кавалеріс і Л. Маканс, посилаючись на закордонний досвід опитування потерпілих і свідків під гіпнозом для отримання незамінної для розкриття злочину інформації, також вважають доцільним і допустимим застосування гіпнозу під час розслідування злочинів [15, с. 62].

Подібну позицію підтримують ще багато різних дослідників, думки яких здебільшого зводяться до того що, у випадках, коли у конкретній слідчій ситуації слідчий не має можливості отримати доказову інформацію традиційними засобами, він повинний звертатись до нестандартних, інноваційних засобів отримання такої інформації, до яких можна з впевненістю зарахувати слідчий гіпноз. Так, наприклад, О. С. Мальцева, посилаючись на сучасну статистику щодо кількості кримінальних справ, пов’язаних із застосуванням наркотичних, психотропних та інших хімічних речовин, які пригнічують функцію пам’яті, вважає доволі актуальною проблему амнезії у потерпілих та її подолання в інтересах розкриття злочину. На її думку, для досягнення об’єктивності необхідно дані, отримані за допомогою гіпнорепродукції, підтверджувати свідченнями та фактами, встановленими звичайним порядком під час розслідування [16, с. 31–32]. Єдине, в чому різняться їх думки, – у об’єктах такого гіпнозу (свідки, потерпілий, підозрюваний тощо).

Розглядаючи допустимість застосування такого засобу здобуття криміналістично значущої інформації, як “слідчий” гіпноз, слід зазначити, що ніяких конкретних заборон щодо застосування такого методу ні в Конституції, ні в Кримінальному процесуальному кодексі, ні в інших нормативних актах не існує. Немає, правда, і конкретних нормативних актів які б хоч би як передбачали застосування його в межах кримінального судочинства. Однак сучасна теорія криміналістики вже має певні напрацювання в цьому напрямі на теоретичному рівні, а результативність його застосування в інших країнах дає підстави сприймати такий метод як достатньо серйозний інструментарій у боротьбі зі злочинністю.

Почнемо з того, що акт гіпнорепродукції – вид дослідження, схожого на багато інших досліджень, що проводяться у межах досудового розслідування. Це означає, що воно може здійснюватись на рівні первинного дослідження, здебільшого з оперативними цілями. Деякі фахівці-теоретики [17, с. 186] пропонують запровадити й іншу форму – форму судової експертизи (судово-гіпнорепродуктивної). Експертне гіпнорепродуктивне дослідження відоме під назвою судово-психологічної експертизи за експериментально-сугестивним потенціюванням пам’яті [18, с. 182–184].

До того ж також слід додати, що психофізіологічні дослідження із застосуванням поліграфа також довго не сприймали ні офіційна наука, ні суспільство, до того часу, поки на вітчизняних теренах не було доведено їх продуктивність та адекватність сучасним реаліям.

Наступна посилка, озвучена противниками досліджуваного нами методу отримання криміналістично значущої інформації, полягала у порушенні прав людини та громадянина сеансами слідчого гіпнозу в межах проведення розслідування. Однак і тут ми вимушені не погодитись із шановними опонентами, оскільки основною умовою застосування як поліграфа, так і гіпнозу, в цьому випадку є добровільність такої процедури.

Щодо інших побоювань шановних колег відносно недостовірності інформації, отриманої у такий спосіб, то тут треба зауважити, що, на жаль, вони можуть бути небезпідставними, оскільки у випадку низької кваліфікації гіпнорепродуктора він справді може або взагалі не ввести об'єкт гіпнорепродукції в стан гіпнозу, або неправильно інтерпретувати дані, отримані під час сеансу. Проте слід наголосити на тому, що слідчий отримує таку інформацію як орієнтуючу або як непрямий доказ і зобов'язаний її перевірити та зіставити із матеріалами справи. Звідси випливає й інша важлива проблема – проблема визначення можливості конкретного фахівця виступати експертом, вимог до підготовки таких експертів та методики проведення таких досліджень у вигляді експертиз. Зрозумілим є той факт, що навіть дуже сильний фахівець з гіпнозу не завжди зможе виконати поставлене перед ним слідчим завдання, оскільки не обізнаний з тонкощами кримінального провадження, постановки необхідних питань та перевірки цих питань під час опитування. Тобто для цього слід готувати окремого вузького фахівця, який зможе виконувати такі завдання.

Постає також питання фальсифікації результатів такого дослідження слідчим, або фахівцем, що проводить таке дослідження. Однак і це питання можна вирішити за умов визначення конкретної процедури проведення сеансу гіпнорепродукції та кола осіб, що мають її проводити.

Так, спробуємо запропонувати низку умов, що мають виконуватись під час слідчого гіпнозу для запобігання порушенню законних прав та інтересів людини та громадянина:

- слідчий від об'єкта гіпнорепродукції повинен отримати добровільну згоду на проведення такого сеансу, яку необхідно оформити відповідним документом;
- на допиті повинний бути присутній адвокат або представник особи, до якої застосовується ця процедура, для запобігання фальсифікації результатів проведеного дослідження;
- з цією ж метою процес проведення сеансу слідчого гіпнозу повинен обов'язково супроводжуватись відеофіксацією всього процесу дослідження;
- сеанси слідчого гіпнозу повинні проводити досвідчені спеціалісти (психіатри або психологи), які мають спеціальну підготовку щодо проведення гіпнорепродукції;
- об'єкт гіпнорепродукції повинний бути ознайомлений із переліком питань, які будуть йому задавати під час сеансу до проведення дослідження;
- фахівець, який проводить сеанс слідчого гіпнозу, повинен бути безпристрасним стосовно одержуваної інформації під час сеансу та щодо самої особи, що піддається гіпнозу.

Також треба сказати і декілька слів про сам об'єкт проведення сеансу гіпнорепродукції, а саме особу, а точніше учасника кримінального провадження, що піддається цій процедурі. Ми допускаємо, що сфера застосування слідчого гіпнозу в кримінальному судочинстві не повинна бути такою широкою, як пропонують безумовні прихильники цього методу отримання криміналістично важливої інформації. Нам видається доцільним застосовувати цей метод до свідків, потерпілих та злочинців за умов їх особистого офіційного клопотання. Історія кримінального процесу вже має низку прикладів, коли завдяки саме нетрадиційним засобам здобування криміналістично важливої інформації виправдані невинні та не зламані людські долі. В кінцевому рахунку, слідчий, одержуючи інформацію із різних джерел, має повноцінну можливість зробити об'єктивний висновок за результатами отриманої інформації та встановити істину по справі.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо:

- слідчий гіпноз є абсолютно допустимим засобом отримання криміналістично значущої інформації, за умов сприйняття її як орієнтуючої або як непрямого доказу, що потребує ретельної перевірки;

- застосування гіпнозу в межах кримінального провадження не заборонене ніякими нормативними актами України;
- теоретично застосовуватись слідчий гіпноз може у двох формах – у вигляді попереднього дослідження спеціаліста у межах проведеного допиту;
- у вигляді судово-гіпнорепродуктивної експертизи;
- для ефективного застосування слідчого гіпнозу в слідчій практиці необхідно розробити конкретні стандарти проведення таких досліджень та вимоги до підготовки фахівців, що можуть їх проводити
- слідчий гіпноз може застосовуватись до свідків та потерпілих, а до підозрюваних та обвинувачених – за умов їх офіційного письмового клопотання до органів слідства.

1. Селиванов Н. А. Получение информации с помощью гипноза: пособие для следователя. Расследование преступлений повышенной общественной опасности / Под ред. Н. А. Селиванова и А. И. Дворкина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Лига Разум. – 1999. – 444 с. 2. Образцов В. А. Использование возможностей криминалистической гипнологии при подготовке допроса // Криминалистика: учебник / Под ред. В. А. Образцова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 1999. – 733 с. 3. Клименко М. Можливості використання в розслідуванні злочинів деяких нетрадиційних криміналістичних та спеціальних знань і методів / М. Клименко, О. Клевцов // Право України. – 1998. – № 1. – С. 95–100. 4. Богомолова С. Когда и как ФБР использует гипноз / С. Богомолова // Записки криминалистов. Вып. 5. – М. – 1995. – С. 246–250 5. Хабалев В. Д. Применение гипноза для активизации памяти опрашиваемых лиц в деятельности зарубежной полиции: автореф. дис. ... канд. психол. наук / В. Д. Хабалев. – М., 1997. – 22 с. 6. Савинов Н. Опыт собирания ориентирующей информации с помощью гипноза // Записки криминалистов. – М., 1995. – Вып. 5., с.236-241 7. Mystery magazine web: (Forensic Hypnosis in Famous Court Cases) [Электронный ресурс] / Cheryl Ritzel is the author of *Beginner's Luck* (2003), *Drop Dead* (2003) and *Runner's High* (upcoming release Winter 2004) // Published Summer 2004, Volume II., Режим доступа. – [Электронный ресурс]: <http://translate.google.com.ua/translate?hl=ru&langpair=en|ru&u=http://lifeloom.com/III/Ritzel.htm> 8. Галан Н. В. Застосування методів психотерапії у слідчій практиці / Н. В. Галан // Науковий вісник НАВСУ. – № 1. – 2014. – С. 91–100. 9. Гримак Л. П. Возможность применения “следственного гипноза” для раскрытия преступлений / Л. П. Гримак, А. И. Скрыпников // Психопедагогика в правоохранительных органах – 1996. – №2 (4) – С.23-25, Режим доступа. – [Электронный ресурс]: <http://cyberleninka.ru/article/n/vozmozhnost-primeneniya-sledstvennogo-gipnoza-dlya-raskrytiya-prestupleniy#ixzz3kC5IjqBr> 10. Коновалова В. Е. Криминалистическая тактика: теории и тенденции : учеб. пособ. / В. Е. Коновалов, В. Ю. Шепитько. – Х. : Гриф, 1997. – 256 с. 11. Ларин А. М. Злоупотребление психиатрией / А. М. Ларин, А. Р. Ратинов // Государство и право. – № 6. – 1997. – С. 76–79. 12. Тертышник В. М. Теория доказательств : учеб. изд. / В. М. Тертышник, С. В. Слинько. – Харьков : Арсис, 1998. – 256 с. 13. Стратонов В. М. Гіпноз як нетрадиційний метод у криміналістиці: проблеми, перспективи / В. М. Стратонов, І. М. Мінько // Актуальні проблеми сучасної криміналістики : матер. наук.-прак. конф. : у 2 ч. (Сімферополь – Алушта, 19–21 верес. 2002 р.) – Сімферополь: Доля, 2002. – Ч. 2. – С. 126–128. 14. Образцов В. А. Выявление и изобличение преступника / В. А. Образцов. – М.: Юристъ. – 1997. – 333 с. 15. Кавалиерис А. О возможностях использования гипноза при опросе потерпевших и свидетелей-очевидцев / А. Кавалиерис, Л. Маканс // Вестник криминалистики. – №1 (29). – 2009. – С. 60–62. 16. Мальцева Е. С. Суггестия или “следственный гипноз” / Е. С. Мальцева // Следователь. – 2006. – № 4. – С. 31–32. 17. Буль П. И. Основы психотерапии / П. И. Буль. – Л.: Медицина. 1974. – 312 с. 18. Варшавский К. М. Гипносуггестивная терапия / К. М. Варшавский. – Л.: Медицина, 1973. – 192 с.